

Gülvira ABBASOVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: gylvira_abbasova@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.3.125>

AZƏRBAYCAN (NAXÇIVAN) VƏ İNGİLİS NAĞİLLARININ STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: folklor, nağıllar, müqayisəli analiz, formul, janr.

РЕЗЮМЕ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ (НАХЧЫВАНСКИХ) И АНГЛИЙСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

В данной статье рассматривается сравнительное исследование нахчыванских и английских народных сказок, акцентируется внимание на их структурных, семантических и лингвистических особенностях. В отличие от легенд и эпосов, сказки не содержат исторических или религиозных фактов, а строятся на вымышленных сюжетах и традиционных формулах. В работе выделяются основные типы сказок: волшебные, любовные, исторические, бытовые и сказки о животных. Особое внимание уделяется волшебным сказкам, отличающимся наличием сверхъестественных элементов, устойчивой структуры и символических персонажей — фей, великанов, ведьм, говорящих животных. Бытовые сказки, напротив, отражают социальную жизнь и житейскую мудрость, а сказки о животных выступают аллегорией человеческого поведения. И в нахчыванских, и в английских сказках широко применяются традиционные формулы начала, такие как «Жил-был» или «Günlərin bir günü / Once upon a time», хотя каждая традиция имеет и свои уникальные языковые особенности. В целом, исследование показывает, что сказки в обеих традициях выполняют не только развлекательную, но и воспитательную функцию, передавая моральные ценности, мудрость и культурную идентичность из поколения в поколение.

Ключевые слова: фольклор, сказки, сравнительное исследование, формула, жанр

SUMMARY

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF AZERBAIJANI (NAKHCHIVAN) AND ENGLISH FAIRY TALES

This article explores the comparative study of Nakhchivan and English fairy tales, highlighting their structural, semantic, and linguistic features. Unlike legends and epics, fairy tales are free from historical or religious facts, focusing instead on imaginative plots and traditional expressions. The study classifies fairy tales into types such as magical tales, love tales, historical tales, household tales, and animal tales. Special attention is given to magical tales, which are characterized by supernatural elements, fixed structures, and symbolic characters such as fairies, giants, witches, and talking animals. Household tales, by contrast, reflect social life and practical wisdom, while animal tales serve as allegories of human behavior. Both Nakhchivan and English traditions share similarities in the use of opening formulas like “Once upon a time” or “Günlərin bir günü,” though each also has its unique stylistic expressions. Overall, the research emphasizes that fairy

tales in both traditions are not merely entertainment but a means of transmitting moral values, wisdom, and cultural identity across generations.

Keywords: folklore, tales, comparative study, formula, genre.

Nağıl janrı folklor nümunələri arasında ən geniş yayılan növdür. Folklor nümunələrinin əsas hissəsini təşkil edən nağıllar mahiyyət etibarilə canlı danışiq dilinə yaxın olan formatda yazıya alındığı üçün bu janrın linqvisik xüsusiyyətlərinin araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb edir. Naxçıvan və ingilis nağıllarının janr və məzmununun struktur-semantik xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılır. Hər iki xalqın folklor nümunəsi olan nağıllar: 1) sehirlı nağıllar 2) məhəbbət nağılları 3) tarixi nağıllar 4) məişət nağılları 5) heyvanlar haqqında nağıllar.

Sehirlı nağıllar digər nağıl növlərindən, eləcə də təmsillərdən mistik qüvvələrin varlığına görə fərqləndirilir. Sehirlı nağılların ən səciyyəvi cəhəti möcüzəli motivlər, obrazlar və hərəkətlərin süjetin özəyində durması və sistem təşkil etməsidir. Xalq dilində sehrlı nağıllar, eyni zamanda, “qorxulu nağıl” da adlandırılır və bu nağıllar həcmi çox uzun, gerçək olmayan, həqiqəti əks etdirməyən mövzuda olur. Bu növ nağıllar çox hallarda “xoşbəxt sonluq”la bitir. İngilis folklorunda qorxulu nağıl, sehirlı nağıl və ya Märchen adlandırılan nağıllar digər nağıl qruplarından sabit strukturuna, özünəməxsus obrazlar sisteminə və qəhrəman tipinə görə fərqlənir. Qorxulu nağıllar misal olaraq: “Mr Fox”, “Golden arm” kimi nağılları misal göstərmək olar. Məşhur ingilis qorxulu nağıllarını toplayan görkəmli yazıçı və folklorşünaslar sırasında Jozef Jacobs (Joseph Jacobs), Çarlz Dikens, Sabin Bering Qould (Sabine-Baring Gould), Robert Soutey (Robert Southey), Tomas Litelton (Thomas Lyttelton), 2-ci Baron Litelton (2nd Baron Litelton), Vilyam Vımark Jacobs (William Wymark Jacobs), Con Ruskin (John Ruskin), Meri de Morqan (Mary de Morgan), Levis Karol (Lewis Carol), Edru Lanq (Andrew Lang) və.s adlarını çəkmək olar. Jozef Jacobsun “Jack and the Beanstalk” (Cek və lobya tağı), “The story of three bears” (Üç ayı), “Jack the Giant-Killer” (Nəhəng cani Cek), (“The History of Tom Thumb” (Barmaq boyda olan Tomun həyatı), “The Buried Moon” (Batmış ay) nağılı qeyri-adi dərəcədə mifik çalarlara malikdir. İngilis folklorşünası Cozef Ceykobsonun “English Fairy Tales” (İngilis xalq nağılları) özünəməxsusluğu ilə diqqət çəkir. Həm Naxçıvan, həm də ingilis folklorunda nağıllar insanları kamilliyə, mənəvi zənginliyə çağırən epik növün janrıdır.

Sehirlı nağıllarda əsasən, xarakterik personajlar pəri (“The Three Wishes” – “Üç dilək”), sehrbaz (“The History of Tom Thumb” – “Barmaq boyda olan Tomun həyatı”). Nağıllarda istifadə edilən sehrlı vasitələr arasında lobya: “*Ah! You don't know what these beans are, if you plant them over-night, by morning they grow right up to the sky*” [5, s. 40], qızıl alma: “... *the old king fell very sick one*

time and there was nothing at all that could make him well but some golden apples from a far country” [6], hətta külqabı da vardır: “... drew the little box out. And when he opened it, outthere hopped three little red men, and asked Jack: “What is your will with us?” [5, s. 54]. Bu sehrli qüvvələrdən başqa ingilis sehrli nağıllarında əjdahalar (dragons), krallar (the kings), yaraşılı, qoçaq şahzadə oğlanlar (gallant princes), gözəl şahzadə qızlar (beautiful princesses), nəhəng divlər (giants), su pəriləri (little mermaids), ifritə ögey analar (witch stepmothers), bunlarla yanaşı digər xeyir və şər qüvvələr, danışan heyvanların (talking animals) adları çəkilir.

İngilis nağıllarının sonluğu müxtəlif ola bilər. Onların yalnız bir qismi xoşbəxt sonluqla bitir. Misal üçün: “Jack and his mother became very rich, and he married a great princess, and they lived happy ever after” [5, s. 45]. Lakin nağılların əksəriyyəti qəmgin sonluqla bitir: “He fell dead on the ground where he stood, and the spider suck’d every drop of his blood” [5, s. 93]. Lakin elə nağıllar var ki, onların sonluğu qeyri-müəyyən qalır, burada dinləyicidən nağılın sonunu təxmin etmək gözlənilir. Bu nağıllara misal olaraq, “Jubal, seeing such a nice carriage, thought something, and did not like to say No, and said Yes, and pointed up the tree; and they told him to come down immediately, as there was a young lady in search of him” [6].

Əksər nağılların adı baş qəhrəmanın adından götürülmüşdür. İngilis folkloruna aid nağılların bu növünə misal olaraq: “Lazy Jack” – “Tənbəl Cek”, “Tom Tit Tot”, “Mr. Vinegar”, “Henny-Penny”, “Molly Whuppie” nümunə ola bilər. Belə ki, bu nağıllar yalnız baş qəhrəmanın həyatı, fəaliyyəti və problemlərindən bəhs edir. Məsələn, “Molly Whuppie” [5, s. 80] və “Henny-Penny” [5, s. 73] ingilis xalq nağıllarında bütün cümlələrdə baş qəhrəmanın adı çəkilir.

Naxçıvan nağılları arasında da baş qəhrəmanın ad ilə adlanmış nağıllar kifayət saydadır. Belə nağıllara misal olaraq: “Zəhra xanımın nağılı” [2, s. 132], “Xıdırın nağılı” [2, s. 156], “Lətif şah” [2, s. 167], “Şahzadə Seyfəddin” [2, s. 186], “Bəşirin nağılı” [3, s. 215], “Yadigarın nağılı” [3, s. 227] və s. kimi nağılların adlarını sadalamaq olar.

Sehrli və heyvanlar haqqındakı nağıllarla müqayisədə ictimai və məişət problemlərinə daha yaxın olan məişət nağılları öz məzmununa görə müxtəlif olur. Bu nağıllar müdrikliyin təbliği, zalımlıq, ağılsızlıq, fərsizliyin ələ salınması və s. haqqında süjetləri özündə birləşdirir. Bütün bu nağılları həqiqətin bir prinsipinə görə təsvir olunması əsasında bir janr qrupunda birləşdirmək olar. Məişət nağılları sehrli nağılların fantaziyasını inkar edir. Belə ki, sehrli nağıllarda baş verən hadisələr uzaq ölkələrdə, çox uzaq keçmişdə, sehrli aləmdə olurdusa, məişət nağıllarında isə hadisələr reallığa uyğun olaraq “bir kənddə”, “malikanədə”, “çöldə”,

“yaxın bir şəhərdə” baş verir. Məişət nağıllarının məkan və zamanı səciyyələndir-sək, fantastiklikdən deyil, şərtilikdən bəhs etmək lazımdır. Nağıl söyləyən nağıl-dakı hadisələrin məkan və zamanından danışarkən bəzən bir kəndin və ya şəhərin adını çəkir, dinləyiciləri yaxın bir kəndə, şəhərə aparır, özünü isə hadisələrin iştirakçısı kimi təqdim edir.

Məişət nağıllarında digər nağıllarla müqayisədə əsas obraz və hadisələrin təsvirində köhnə elementlər zəif nəzərə çarpır. Bəzi alimlərin fikrincə, məişət nağılları digər nağıl növlərindən sonra yaranmışdır. Lakin, məişət nağıllarının təhlili bu fikrin doğruluğuna haqq qazandırmır. Daha doğru, məişət nağıllarının digər nağıllardan daha sonrakı dövrlərin məhsulu olması fikri mübahisə doğurur [4, s. 20].

Didaktik məzmunlu məişət nağıllarında ağılla güc qarşı-qarşıya gətirilir. Ümumiyyətlə, məişət nağıllarında ailə-məişət mövzusu başlıca yer tutur. Bir sənət qazanmaq, iş-güc sahibi olmaq ideyası təbliğ olunur. Sehrli nağıllarda qəhrəmanlar möcüzə nəticəsində arzularına çatdığı halda, məişət nağıllarının qəhrəmanları öz ağı, bəzən də hiylə və kələyi nəticəsində qalib olurlar.

Heyvanlar haqqındakı nağıllar folklorun ən qədim janrlarındandır. Nağılların digər növü olan heyvanlar haqqında nağıllarda heyvanlar aləmi sanki insan fikri və düşüncələrinin əksi kimi ifadə olunur. Yəni özünü insan kimi aparan, düşü-nən, danışan heyvanlar poetik şərtilik daşıyır. Sehrli, məişət, heyvanlar haqqında-kı nağıllar bəzi əlamətlərinə görə bir-biri ilə oxşarlıq təşkil edir. Lakin müəyyən xüsusiyyətlərinə görə onları fərqləndirmək olar. Belə ki, sehrli nağıllarda bütün heyvanlar və quşlar sehrli köməkçi funksiyasını həyata keçirir və bir səciyyə daşı-yır. Heyvanlar aləmindən bəhs edən nağıllarda isə həmin obrazlar müxtəlif funksi-yalar daşıyır və fərdi səciyyəyə malikdir. Heyvanlar haqqında nağıllarda yırtıcı heyvanlar – şir, pələng, ayı, canavar, tülkü digər balaca, zəif meşə heyvanlarına və quşlarına, eləcə də ev heyvanlarına qarşı qoyulur. Bu nağıllarda güclü-zəif, bö-yük-küçük arasında antiteza qoyulur. Bununla yanaşı bu nağıllarda yırtıcı, vəhşi heyvanların öz arasında da toqquşma baş verir

Naxçıvan və ingilis folklorunda epik janrlar içində özünəməxsusluğu ilə seçilən nağıllarda ənənəvi qəlib ifadələr ortaq şəkildə özünü göstərir. Məlumdur ki, nağılların əvvəlində ənənəvi formullardan istifadə edilir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz Naxçıvan və ingilis xalq nağıllarının başlanğıcında əsasən “*günlərin birin-də*”, “*once upon a time*” ortaq formuluna çox rast gəlinir. Daha dəqiq qeyd etsək, Naxçıvan nağıllarında “*günlərin bir günü*”, “*bir zamanlar*”, “*vaxtıyla*”, “*keçmiş vaxtlarda*”, “*bir gün*”, “*keçmişdə*”, “*qədim zamanlarda*” ifadələri, ingilis nağıl-larında isə əsasən “*once on a time*” (“*günlərin birində*”), yaxud “*once upon a time*” formulu daha çox işlədilir. Demək olar ki, əksər Naxçıvan və ingilis nağılları bu qəlib ifadə ilə başlayır və ardınca isə hadisələrə birbaşa giriş verilir.

Məsələn: “Keçmiş vaxtlarda bir padşah olur” [2, s. 113], “Günnərin bir günü Birə ilə Bit evlənir” [2, s. 160], “Yenə keçmiş vaxtıydı, şahlıx vaxtı” [2, s. 161], “Qədim zamanlarda bir padşah vardı. Mahmud padşah deyərdilər” [3, s. 225], “Bir gün şah oğlu Şah Abbasla vəziri Allahverdi xan libaslarını dəyişib məmləkəti gəzirdilər” [1, s. 210]. Qeyd edilən başlanğıc formulların ekvivalentini ingilis xalq nağıllarında da görmək mümkündür: “Tom Tit Tot” nağılında deyilir: “Once upon a time there was a woman, and she baked five pies” [5, s. 9]. (“Günlərin birində bir qadın var idi və o, beş piroq bişirmişdi”); “The three sillies” - “Üç axmaq” ingilis xalq nağılında: “Once upon a time there was a farmer and his wife who had one daughter, and she was courted by a gentleman” [5, s. 13] (“Günlərin birində bir kəndli, onun xanımı və bir qızı var idi və bir alicənab oğlan bu qıza aşiq olmuşdu”). “Cap-o-rushes” nağılında da oxşar variantı müşahidə edirik: “Well, there was once a very rich gentleman” [5, s. 35] (“Bəli, bir gün bir varlı alicənab kişi var idi). Nümunələrdən görüldüyü kimi, həm Naxçıvan, həm də ingilis xalq nağıllarında başlanğıc formulları üst-üstə düşür, qeyri-müəyyən zaman göstərilir, ardınca isə hadisələrə giriş və ya əsas qəhrəman haqqında məlumat verilir.

Naxçıvan və ingilis xalq nağıllarında digər bir oxşar cəhət bəzi nağıllara ənənəvi formulsuz, birbaşa giriş etməkdir. “Tommy Grimes was sometimes a good boy, and sometimes a bad boy” [5, s. 104] (“Tom Qrayms hərdən yaxşı, hərdən də pis oğlan olurdu”), “A woman was sitting at her reel one night; and still she sat, and still she reeled, and still she wished for company” [5, s. 113] (“Bir qarı bütün gecəni cəhrəsinin böyründə oturub yenə ip əyirirdi, amma təklidən cana doydu, arzu etdi ki, kaş yanında bir adam olsun”). Ənənəvi formulsuz başlayan Naxçıvan nağıllarına: “Ögey ana” [2, s. 128], “Zəhra xanımın nağılı” [2, s. 132], “Kasib arvadın nağılı” [2, s. 144], “Pədsah qızı” [3, s. 152], “Cəvahirsatan Səlim” [3, s. 207] və s. kimi nağılları misal göstərmək olar.

Nağılların başlanğıc formulları arasında geniş istifadə olunan “Biri var idi, biri yox idi”, “biri varmış, biri yoxmuş, allahdan başqa heç kəs yoxmuş” və ya buna bənzər formullar Naxçıvan nağıllarında çox istifadə olunur. Məsələn, “Biri vardı, biri yoxdu, yer varıdı, göy yoxdu, amma yerin üsdündə bir padşah vardı...” [1, s. 156], “Biri varmış, biri yoxmuş. Bir balıxçı varmış” [3, s. 179].

Lakin ingilis nağıllarında bu və ya buna bənzər formuldan istifadə olunmur. Bu formula müəyyən qədər “Jack and his golden snuff-box” (“Cek və onun qızıl külqabısı”) nağılındakı “Once upon a time, and a very good time it was, though it was neither in my time nor in your time nor in any one else's time, there was an old man and an old woman” (“Günlərin birində, çox yaxşı bir zamanda,

nə sənin, nə mənim, nə də bir başqasının zamanı idi, o zaman bir yaşlı kişi və qadın vardı”) formulu oxşardır.

Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, Naxçıvan və ingilis xalq nağılları bəzi motiv və sonluqlarda fərqlənsə də, onların əsas funksiyaları – mənəvi dəyərlərin ötürülməsi, mədəni kimliyin qorunması, insan həyatının simvolik təsviri – ortaqdır. Nağıllarda istifadə olunan başlanğıc formulları, qəhrəman tipi və süjetin quruluşu hər iki folklor ənənəsinin bəşəri dəyərlərə xidmət etdiyini sübut edir.

Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, Naxçıvan və ingilis xalq nağılları bəzi motiv və sonluqlarda fərqlənsə də, onların əsas funksiyaları – mənəvi dəyərlərin ötürülməsi, mədəni kimliyin qorunması, insan həyatının simvolik təsviri – ortaqdır. Nağıllarda istifadə olunan başlanğıc formulları, qəhrəman tipi və süjetin quruluşu hər iki folklor ənənəsinin bəşəri dəyərlərə xidmət etdiyini sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folklor antologiyası. Naxçıvan folkloru. I cild. Naxçıvan: “Əcəmi” NPB, 2010, 511 s.
2. Azərbaycan folklor antologiyası. Naxçıvan folkloru. II cild. Naxçıvan: “Əcəmi” NPB, 2011, 496 s.
3. Azərbaycan folklor antologiyası. Naxçıvan folkloru. III cild. Naxçıvan: “Əcəmi” NPB, 2011, 560 s.
4. Əliyev, O.S. Azərbaycan nağıllarının poetikası: / filologiya elmləri doktoru dis. avtoreferatı. / Bakı, 2022. – 56 s.
5. Jacobs, J. English Fairy Tales / J. Jacobs. – The Pennsylvania State University, 2005. –169 p.
6. https://www.worldoftales.com/European_folktales/English_folktale_71

